

K POJETÍ SPOLEČENSKÉHO VÝVOJE A ZÁKONITOSTÍ ZA SOCIALIZMU

Pavel Ernst

Vývoj vědy spolu s vývojem všech oblastí společenského života přináší nové poznatky a spolu s tím i možnost, ba nutnost ověřování, prohlubování nebo dokonce nahrazení existujících představ, hypotéz a koncepcí společenského vývoje, nemají-li se stát brzdícím momentem vědeckého poznání i progresivních přeměn v praxi. Je pochopitelné, že přitom rychleji a snadněji dochází ke změnám, které zásadně nemění formy a strukturu společenského vědomí, ideologických vztahů a institucí. V posledních letech dochází ke změnám názorů i v oblasti nejzávažnější — v názorech na celkové pojetí společenského vývoje v podmínkách socialistické společnosti. A právě těmito názory se chceme zabývat, i když nepůjde a ani nemůže jít o celkový vyčerpávající rozbor otázky, ale spíše o naznačení a posouzení některých tendencí.

1. Pojetí společenského vývoje u Marxe a Engelse

Marxistická politická ekonomie a marxistická teorie, zejména dílem K. Marxe a B. Engelse, přichází s vědeckou koncepcí společenského vývoje. V čem to spočívalo, co umožnilo založení takové koncepce?

Pro Marxe je především „konečným cílem jeho díla odhalit ekonomický zákon pohybu moderní společnosti“. Přitom tento vývoj chápe jako přírodně-historický proces¹ ovládaný zákony, které nejen nezávisí na vůli, vědomí a úmyslech lidí, ale samy jejich vůli, vědomí a úmysly určují. Tyto zákony nemají universální všehistorickou platnost, ale každé velké dějinné období, každá společensko-ekonomická formace má své konkrétní, specifické zákonitosti, odpovídající jejím konkrétním podmínkám.²

Logika společenských převratů a zákonitostí jí vlastní jsou v konečné instanci vyvozovány z „materiálních převratů v hospodářských výrobních podmínkách, jež lze přírodovědecky přesně zjistit, a mezi právními, náboženskými, uměleckými nebo filosofickými, zkrátka ideologickými formami, v nichž si lidé tento konflikt uvědomují a jej vybojovávají“.³ Změny v materiálních výrobních silách vyvolávají změny ve výrobních vztazích („občanské společnosti“), v jejichž rámci se pohybují, které jsou opět samy zdrojem převratu v celé nadstavbě.⁴

Vědeckost Marxova a Engelsova pojetí společenského vývoje spočívá tedy především v tom, že odhalují určitou strukturu skutečného historického vývoje a určitou logiku její výstavby, které pak teoreticky vyjadřují v takových kategoriích, jako jsou výrobní síly, výrobní vztahy, výrobní způsob, praxe,

¹ Viz Kapitál I, SNPL, Praha 1954, s. 19–20.

² Viz MARX, K.: Předmluva ke kritice politické ekonomie, SNPL, Praha 1954, s. 7.

³ Tamtéž, s. 8.

⁴ Tamtéž, s. 7–8.

spoločensko-ekonomická formace, základna, nadstavba a pod., a v jejích vzťahoch. Tento typ štruktúrne genetické vedeckej analýzy jim umožňuje pochopiť a vysvetliť určitú konkrétnu spoločnosť, predpovedať jej ďalší vývoj a ukázať možnosti jeho aktívneho ovplyvňovania.

Mimořádný význam má i ďalší významný rys a požiadavka Marxovy a Engelsovej vedeckej metódy: konkrétnosť empirickej analýzy skutočného materiálneho výrobného procesu. V *Nemeckej ideológii* k tomu napríklad píšú: „Skutočnosť je teda taková: Určitá individua, určitým spôsobom produktívne činná vstupujú do týchto určitých, spoločenských a politických vzťahů. Empirické zkoumání musí v každém jednotlivém případě empiricky a bez jakékoliv mystifikace a spekulace prokázat souvislost společenské a politické struktury s výrobou. Společenská struktura i stát vznikají neustále z životního procesu určitých individuí, ale ne takových individuí, jak se snad jeví ve své vlastní nebo cizí představě, nýbrž takových, jaká skutečně jsou, t. j. jak působí, jak materiálně vyrábějí, tedy jak jsou činná za určitých materiálních a na jejich libovůli nezávislých omezení, předpokladů a podmínek.“⁵

... „Vychází se ze skutečně činných lidí... Tam, kde přestává spekulace, u skutečného života, začíná tedy skutečná, pozitivní věda, zobrazení praktického činného uplatnění, praktického vývojového procesu lidí. Přestávají fráze o vědomí, místo nich musí nastoupit skutečné vědění.“⁶ Lidskému myšlení je teda vlastní — podľa K. Marxe — predmetná pravdivosť⁷ (podtrženo mnou — P. E.).

Naznačme si ďalej alespoň stručne Marxovo a Engelsovo pojetí svobody. Jak ukazuje napr. Andrej Hlávek⁸, nejde u nich pouz o svobodu jako poznanou nutnosť, ale toto poznaní je u nich predpokladom praktickej revolučnej premeny spoločnosti (viz napr. Téz o Feuerbachovi). Kromě toho nehovorí o svobode vôbec, nebo o svobode človeka vôbec, ale opäť prísne v spojitosti s konkrétnymi materiálnymi podmínkami jejio uskutočnení v určitej spoločnosti. Jde tu zejména o takovú úroveň výrobních sil a dělby práce, ktorá je predpokladom (ale i nutné vyžaduje) „skutočného spoločenství“, skutočného sdružení a sjednocení individuí, ktoré by jim umožnilo kontrolu a ovládnutí podmínek jejich svobodného vývoje.⁹

Toto pojetí svobody staví proti právu lidí „nerušeně se těšit z nahodilosti“, které se někdy chápe jako svoboda. Napr. v kapitalistické společnosti jde ještě o větší podřízení „věcné moci“, vzhledem k nahodilosti životních podmínek lidí.¹⁰

⁵ Spisy sv. 3, SNPL, Praha 1958, s. 39—40.

⁶ Tamtéž, s. 40—41.

⁷ Viz Téz o Feuerbachovi.

⁸ O jednej verzii chápania slobody Filozofia, 4, 1969 a Engels a problém svobody, Filozofia 2, 1971.

⁹ „Je to totiž sdružení individuí (ovšem za předpokladu teď už vyvinutých výrobních sil), které poskytuje individuíům možnost kontroly nad podmínkami jejich svobodného vývoje a pohybu, nad podmínkami, které byly dosud ponechávány náhodě a osamostatňovaly se vůči jednotlivým individuíům právě v důsledku jejich odloučenosti jakožto individuí, v důsledku jejich nutného sjednocení, jež bylo dáno dělbu práce a jež se v důsledku jejich odloučenosti stalo svazkem, který jim byl cizí.“ Spisy sv. 3, SNPL, Praha 1958, s. 88.

¹⁰ Tamtéž, s. 89.

2. Leninova obhajoba Marxova materialistického pojetí

Omezíme se v této souvislosti pouze na Leninovou výstižnou obhajobu Marxova materialistického pojetí dějin proti tzv. „přátelům lidu“ v knize *Kdo jsou přátelé lidu a jak bojují proti sociálním demokratům*.¹¹

Připomeňme si zejména klíčové body Leninovy obhajoby, které sledují hlavní rysy Marxova materialistického pojetí dějin. Výchozím bodem je zdůraznění přírodně-historického charakteru společenského vývoje: „Je jasné, že Marxova základní myšlenka o přírodně historickém procesu vývoje společensko-hospodářských formací v základech podrývá tuto dětinskou morálku, která si činí nárok na název sociologie.“¹² Marxova hypotéza (vývoje společenských formací jako přírodně-historického procesu, kde jsou společenské poměry určovány výrobními poměry a tyto opět úrovní výrobních sil) podle Lenina po prvé vytvořila možnost vědecké sociologie a „bez takového nazírání nemůže být ani vědy o společnosti“.¹³

V. I. Lenin zdůrazňuje, že základní myšlenka Marxova a Engelsova materiálu spočívá v tom, že „společenské vztahy se dělí na materiální a ideologické. Ty jsou jen nadstavbou nad oněmi, které se utvářejí nezávisle na vůli a vědomí člověka jako (výsledek) forma činnosti člověka směřující k zachování jeho existence“.¹⁴

Klíčový význam má dále samo pojetí pravdivosti, vědeckosti teorie. Lenin v této souvislosti připomíná, že podle Engelse „Marxe nikdy ani nenapadlo dokazovat cokoli hegelovskými triádami, že Marx jen studoval a zkoumal skutečný proces, že jediným kritériem teorie uznával její shodu se skutečností“.¹⁵

K pojetí společenských zákonů si uvedme následující poznámku: „Marx pojímá společenský pohyb jako přírodovědecký proces, podrobený zákonům, které nejen nezávisí na vůli, vědomí a úmyslech lidí, nýbrž naopak jejich vůli, vědomí a úmysly určují. (Na vědomí pánů subjektivistů, kteří vylučují sociální evoluci z přírodovědecké evoluce právě proto, že člověk si klade vědomě cíle a řídí se určitými ideály.)“¹⁶ (Podtrženo mnou — P. E.)

Nelze na závěr u Lenina nezpomenout jeho břitké sentence: „...?..“ Tedy, podle Marxe, evoluce společensko-hospodářských vztahů závisí na vůli a vědomí lidí? Co je to: bezmezná ignorance, anebo bezpříkladná drzost?!¹⁷

3. „Nová“ vlna „alternativistů“ v pojetí společenského vývoje za socialismu

Může se na první pohled zdát a mohla by být také položena otázka, proč se vracet k „samozřejmým“ a „známým“ tezím, proč je opakovat. Problém

¹¹ Svoboda, Praha 1949.

¹² Cit. práce, s. 11.

¹³ Cit. práce, s. 14.

¹⁴ Cit. práce, s. 23.

¹⁵ Cit. práce, s. 34.

¹⁶ Cit. práce, s. 37.

¹⁷ Cit. práce, s. 120.

ovšem není zdaleka tak jednoduchý. Jejich znalost je, jak si hned ukážeme, jen zdánlivá, a to zejména pokud se týká jejich interpretace a aplikace v nových, socialistických podmínkách. Kromě toho jsou společenské vědy, stejně jako jiné vědy povinny vracet se neustále k dosud získanému souboru svých poznatků, prohlubovat a zpřesňovat je s postupujícím procesem svého poznání, aby se z nich nestala místo zdroje a základny vědecké analýzy mrtvá, překážející dogmata.

Zejména v 60. letech se objevuje více nebo méně výrazně „nové“ pojetí společenského vývoje, které se o sobě domnívá, že je marxistické, že marxistické materialistické pojetí tvůrčím způsobem rozpracovává na základě nových podmínek soudobé, především socialistické společnosti. V této souvislosti si nekládeme za úkol provést analýzu a zhodnocení celkových společensko-ekonomických a politických podmínek vzniku uvedeného směru, který má své návaznosti a projevy i v jiných oblastech společenského života. Zde se zaměříme úzce na základní, již zmíněné aspekty materialistické koncepce společensko-ekonomického vývoje, jeho zákonitosti a jejich vztahu k problému svobody. Jako příklady „nového“ pojetí společenského vývoje nám budou sloužit hlavně práce O. Tenzera a O. Záhory¹⁸, i když to nejsou práce v tomto směru jediné, nebo ojedinělé.

Oba dva zmínění autoři zásadně požadují odmítnutí objektivního charakteru ekonomických zákonů, ve smyslu jejich nezávislosti na vůli a vědomí lidí. O. Záhora např. píše: „Z tohoto důvodu je nutno odmítnout Stalinovu interpretaci objektivního charakteru ekonomických zákonů jakožto jejich nezávislosti na vůli a vědomí lidí, která byla ve své době všeobecně přijata a je až dosud velmi rozšířena jak v marxistické filosofii, tak v ekonomické teorii. Tato téze je produkcí ve Stalinově výkladu ekonomických zákonů. Je integrální součástí Stalinovy naturalizace společenských zákonů“¹⁹

Také O. Tenzer jedznačně tvrdí: „Objektivnost společenských zákonů nespočívá v tom, že existují a působí mimo subjekt, mimo lidský činitel, ale v tom, že nejsou závislé pouze na lidské vůli, vytvořeny pouze jí, nýbrž jsou dialektickou jednotou objektivních podmínek a lidské vědomé činnosti, která sama je opět určitou výslednicí objektivních podmínek a lidské vůle.“²⁰ ... Stalin ve svých *Ekonomických problémech socializmu* chápal ekonomické zákonitosti nesprávně pouze jako objektivní procesy shodné s objektivními přírodními procesy, které probíhají nezávisle na lidském subjektu a mimo něj“²¹ (podtrženo mnou — P. E.).

Vidíme tedy, že se nám tak potvrdil první důvod užitečnosti uvedení hlavních rysů Marxova, Engelsova a Leninova pojetí společenského vývoje. Dosud jsme se totiž mohli domnívat, že jde o jejich přínos k vytváření vědecké teorie vývoje společnosti a nyní jsme byli poučení, že jsme se „mýlili“. Nikoliv,

¹⁸ ZÁHORA, O.: Filosofické aspekty problému ekonomických zákonů. VŠE, Praha 1969, TENZER, O.: Filosofické problémy zákonitostí ekonomických procesů. Politická ekonomie, č. 8, 1965.

¹⁹ Cit. práce, s. 42 a 43.

²⁰ Cit. práce, s. 729.

²¹ Cit. práce, s. 733.

podle O. Tenzera a O. Záhory jde o Stalinovo zkreslení, Stalinovou naturalizaci ekonomických a společenských zákonů, o „nazíravý materialismus“ a pod.

Vysvětlení uvedeného paradoxu je možných několik. Buď se mýlili překladatelé a vydavatelé Marxových, Engelsových a Leninových prací a špatně je přeložili, nebo do nich úmyslně dodatečně vložili Stalinovy myšlenky, anebo jde o zásadní změnu v pojetí společenského vývoje a jeho zákonitostí, které je pravým opakem Marxova, Engelsova a Leninova pojetí historického materialismu. Opatrně se ale prosazuje jen proti jejich interpretu, který byl již kritizován — proti Stalinovi. Přikláníme se k poslednímu vysvětlení, a proto se pokusíme prozkoumat zdůvodnění a předpoklady „nového“ pojetí.

Klíčem k odhalení postupu, který má vést k zdůvodnění „nové“ koncepce společenského vývoje, ve které jsou ekonomické a společenské zákony vůbec závislé na vůli a vědomí lidí, je zřejmé zavedení nové kategorie zákonitých procesů. Všimněme si blíže logiky této argumentace: „Zákonité procesy ve společenském vývoji mají oproti přírodním procesům tu zvláštnost, že jsou dialektickou výslednicí lidské vědomé činnosti a objektivních podmínek. Společenské zákonitosti jsou vždy dialektickou jednotou subjektu a objektu; subjektivního a objektivního.“²² „Člověk je však organickou součástí společenských zákonů.“²³ (Podtrženo mnou — P. E.).

Z toho, že se tu srovnávají zákonité procesy ve společenském vývoji s přírodními procesy, lze vyvodit, že tu jde o srovnání reálných procesů v jejich totalitě — t. j. konec konců o srovnání skutečnosti v přírodě a ve společnosti. Nikoliv tedy o srovnání přírodních a společenských zákonů. (Jinak by to bylo srovnání nesrovnatelného.) Reálné vývojové procesy v přírodě a ve společnosti tak, jak se nám jeví, jsou ale, jak známo, dialektickou jednotou nutného, zákonitého a nahodilého, neboť podstatné a zákonité se neprojevuje přímo, bezprostředně, ale prostřednictvím jevu nahodilého, vyjímek a pod. Zákonitosti jsou tedy jen částí, i když specifickou, podstatnou částí vývojových procesů v přírodě a ve společnosti.

Jestliže je ale tomu tak, pak to, co bylo řečeno o vývojových procesech ve společnosti, samozřejmě neplatí také pro společenské zákonitosti, jak se o to pokouší zmíněné tvrzení, vzhledem k tomu, že jde o dva různé pojmy, o dvě různé kategorie. Vidíme, že tu jde o jednoduchou logickou chybu — ať již vědomou či nevědomou — místo proces se napíše zákonitý proces a místo toho pak dále jen zákonitost a vlastností procesu se pak přenášejí na zákonitost, jakoby šlo o jeden pojem, což je ovšem nepřipustné. Od tvrzení, že subjekt nebo „lidské společenské vědomí“ je součástí společenských zákonů, je pak u zmíněných autorů již jen krok k tvrzení, že vzhledem k tomu závisí společenské zákony na vůli a vědomí lidí, nebo že nejsou závislé „jen“ na lidské vůli.

Již z uvedeného je zřejmé, že takto „založené“ „nové“ pojetí společenského vývoje nelze akceptovat. Hledáme-li další zdroj podobných pojetí zákonitostí ve společnosti, lze ho podle našeho názoru nalézt v „subjekt-objektové“ koncepci.

²² TENZER, O.: Cit. práce, s. 729.

²³ Tamtéž, s. 730.

V této koncepci, nebo alespoň v té její interpretaci, která se projevuje nejčastěji u zmíněných i dalších autorů, se svět, skutečnost vidí jako *jednota a protiklad subjektu a objektu*. Naproti tomu faktické Marxovo, Engelsovo a Leninovo (a také Stalinovo) pojetí společenského vývoje a zákonů se označuje za nazíravý materialismus, mechanicismus, za hrubou deformaci skutečně marxistického stanoviska v této otázce²⁴ apod. Přehlédněme nyní, je-li to vůbec možné, falsifikaci a zamlčování Marxova, Engelsova a Leninova stanoviska a podívejme se na to, jak oni na rozdíl od autorů „nové“ koncepce vidí strukturu skutečnosti, světa.

Marxovo překonání nazíravého materialismu v pojetí světa (např. Feuerbachova) spočívá právě v tom, že jeho základní strukturu nevidí jako protiklad objektu a subjektu, ale jako *protiklad vědomí a bytí*. Přitom společenské bytí chápe *subjektivně*, tj. *jako praktickou lidskou činnost*, jako materiální výrobní proces. Jací lidé skutečně jsou, jaké je jejich skutečné bytí (a ne jak se snad jeví), je dáno tím, jak materiálně vyrábějí. Je jasné, že v tomto smyslu má společenské bytí, praxe, skutečnost charakter *cílevědomé* lidské činnosti a tudíž je *jednotou objektivního a subjektivního*, je *vědomým* praktickým bytím.

Společenské bytí v konečné instanci určuje společenské vědomí — právní, politické, náboženské, umělecké, filosofické a jiné formy — v nichž si lidé svůj životní proces, svou prakticko-předmětnou činnost uvědomují.²⁵ Ovšem i společenské vědomí „nemůže být nikdy nic jiného než vědomé bytí...“²⁶, přičemž, jak ukazuje I. Hrušovský, je bytí vědomí zvláštní formou bytí²⁷ (podtrženo mnou — P. E.).

Shrme-li, tak Marx a Engels základní dělicí čáru ve struktuře společnosti a světa dělají právě nikoliv mezi subjektem a objektem, chápaným mimo člověka, ve formě nazírání. Překračují dřívější všeobecné úvahy o úloze subjektu „vůbec“ v dějinách k prakticko-předmětné výrobní činnosti člověka, která je sama jednotou subjektivních a objektivních podmínek. A právě v tom vidí, stejně jako jsme to viděli také u V. I. Lenina, klíč k vědecké teorii společenského vývoje. Lze-li tedy něco charakterizovat jako nazíravý materialismus, mechanismus a pod., pak jsou to spíše různé interpretace módní subjekt-objektové koncepce.

Kromě toho v subjekt-objektové koncepci — na rozdíl od marxistické koncepce společenského bytí — se ztrácí rozdíly mezi různými stránkami subjektivního a objektivního podle jejich vztahu ke společenskému vědomí a bytí, což brání správnému ocenění jejich úlohy z hlediska společenského vývoje.

Člověk je tedy „součástí“ společenského bytí v marxistickém materialistickém pojetí, je „součástí“ své prakticko-předmětné výrobní činnosti. Nestojí tedy nějak mimo tyto společenské procesy. Z tohoto faktu ale vůbec nevyplyvá závislost společenských zákonů na vůli a vědomí lidí. Jednak, jak jsme se již zmínili, vývojové procesy ve společnosti, a tedy i vývoj společenského životního

²⁴ Viz např. ZÁHORA, O.: Cit. práce, s. 12.

²⁵ MARX, K.: Předmluva ke kritice, Polit. ekonomie, SNPL, Praha 1954, s. 8.

²⁶ MARX, K.—ENGELS, B.: Německá ideologie, Spisy, sv. 3, SNPL, Praha 1958, s. 40.

²⁷ Kategória bytia, Filozofia, č. 2, 1970, s. 122.

praktického procesu nejsou totožné se zákony, neboť jsou dialektickou jednotou zákonitého a nahodilého. Jednak, společenské zákony jsou „pouze“ vnitřní, podstatné vztahy, *určující právě lidské vědomí a bytí*, prakticko-předmětnou činnost lidí i jejich ideologii. „Nový“ výklad společenských zákonů jako závislých na vůli a vědomí lidí znamená tedy převrácení tohoto vztahu mezi zákony a společenskými procesy, jejichž vývoj ovládají, a znamená tedy konec konců „staré“ subjektivistické *odmítání zákonitosti ve společnosti*, v jejich dějinách. V této otázce ale neexistuje žádná „zlatá střední cesta“, žádný kompromis.

Když tedy „nové“ pojetí „překonalo“ materialistické pojetí společenského vývoje, mimo jiné i s pomocí toho, že zaměňuje prakticko-předmětnou výrobní činnost lidí s vnějšími věcnými objekty v duchu nazíravého materialismu, pokouší se podat jiný výklad. Nemůže se ovšem zbavit zákonité podmíněnosti společenského vývoje úplně. Nahrazuje proto prakticko-předmětnou výrobní činnost lidí a úroveň společenských výrobních sil jako určujícího základu determinovanosti společenského vývoje a jednání lidí v konečné instanci — „*objektivní určenosti*“, *objektivními podmínkami*“.²⁸

Přitom se používá taková argumentace, jako že „výrobu tedy nelze chápat jako mechanicky určující všechno lidské jednání“ (jako kdyby to někdo vážně tvrdil), že „lidské jednání a jeho determinovanost je nutno vztahovat vždy ke konkrétní totalitě lidských vztahů a činností“, že určenost lidského jednání nelze chápat úzce „jen jako *materiální určenost* (tj. určenost jeho ekonomickými základy), nýbrž širě jako *objektivní určenost* (tj. určenost celou konkrétní totalitou lidských vztahů a činností)“.²⁹

Problém nám pomůže objasnit výčet „objektivních podmínek“, které mají být základem objektivní určenosti lidského jednání, tj. například i ekonomické činnosti:

- a) její přírodní předpoklady,
- b) věcné výsledky jejích předchozích etap,
- c) stávající ekonomické vztahy,
- d) pracovní zkušenosti a fond vědeckých poznatků,
- e) *mocenské nástroje* zajišťování chodu výroby,
- f) *ideologické formy* zdůvodnění stávajícího ekonomického systému, resp. postoje k němu,
- g) *kulturní prostředí*,
- h) *představy lidí* o podmínkách své ekonomické činnosti,
- i) v systému řízení pulatněné koncepce uskutečňování a rozvíjení výrobní činnosti³⁰ (podtrženo mnou — P. E.).

Místo vědeckého rozlišení úlohy, která hraje různé podmínky a činitele v procese determinace společenského vývoje, tak jak je obsaženo v marxistické materialistické koncepci, primérně tedy místo vědeckého rozlišení úlohy společenského

²⁸ Viz např. ZÁHORA, O.: Cit. práce, s. 29.

²⁹ Tamtéž, s. 28 a 29.

³⁰ Tamtéž, s. 38.

čenského vedomí a bytí, základny a nadstavby apod., máme zde prostě tvrzení, že *lidské jednání je ovlivněno všemi podmínkami*, které na ně působí, jejich totalitou. (Přitom se tento souhrn podmínek, včetně podmínek subjektivních — přání, iluzí a ideologických forem označuje dokonce za objektivní.) To je ale fakt, který je zřejmý každému povrchnímu pozorovateli. *První krok k vědecké teorii* společenského vývoje ovšem spočívá až v překonání vžitých názorů o tom, že představy, iluze a přání lidí, zejména jednotlivých vynikajících osobností, politiků apod. hrají v dějinách rozhodující roli. A tento krok učinili Marx a Engels. Koncepce „objektivních podmínek“, „objektivní určenosti“ je vzhledem k tomu krokem zpět, i když používá novějších obrátů a formulací.

Z „nového“ pojetí společenského vývoje vyplývají nutně i další závěry pro charakter ekonomických zákonitostí a společenských zákonitostí vůbec. Jsou-li zákony závislé „také“ nebo vůbec na vůli a vedomí lidí, na jejich představách a iluzích, potom je jasné, že tu *není místo pro jednoznačné určení zákonů, pro jednoznačné důsledky*, které by z nich vylývaly pro determinaci společenského vývoje. V opačném případě by podle zastánců těchto názorů byl člověk jen trpným, pasívním vykonavatelem společenských zákonů. Proto odmítají deterministický charakter společenského vývoje (ztotožňující jej s mechanickým determinismem) a místo toho přicházejí s *alternativním charakterem dějinné nutnosti*.³¹

Tento závěr lze do značné míry vysvětlit tím, že, jak jsme viděli, „alternativisté“ ztotožňují skutečné vývojové procesy, které jsou jednotou jevu a podstatného, nutného a nahodilého se zákonitostmi. Je pochopitelné, že při takovém chápání skutečnosti v ní již nezbyvá místa pro jev, pro nahodilé a vůbec pro aktivní činnost člověka. Oprávněně proto, podle našeho názoru, kritizuje L. Szántó filozofy, kteří jako např. K. Kosík tvrdí, že „deterministické chápanie histórie nenecháva miesto pre činnosť jednotlivca, a tak nemôže vysvetliť konkrétnu históriu“, nebo E. From, že „sloboda nie je založená na nevyhnutnosti, ale na poznaní alternatív a ich dôsledkov pre ľudskú činnosť“.³²

Druhým aspektom problému, na ktorý upozorňuje L. Szántó a ktorý je nutné vzít v úvahu, je skutočnosť, že samotný „ľudský výber je uvedomelý technologický proces určený historicko-spooločenskou povahou jednotlivca. Selektívnu činnosť — uvádí ďalej — považujú za zákonitý proces iste aj tí, ktorí v spoločenskej oblasti zákonitosť vylučujú a nahradzujú výberom. Môžeme však povedať, že ľudský výber je menej nevyhnutný, zákonitý?“³³ Proto také, podle našeho názoru oprávněně, vyvozuje, že „ani výber nie je iba autonómnym subjektívnym aktom, stojacim v metafyzickom protiklade k objektívnym alternatívam, ale je podriadený ukájaníu nejakej spoločensko-historickej určenej potreby individua, objektívnej nevyhnutnosti, v ktorej sa prejavuje nejaký uvedomelý cieľ človeka...“³⁴ (podtrženo mnou — P. E.).

³¹ ZÁHORA, O.: Dějinná nutnost má především alternativní charakter. Cit. práce, s. 33.

³² Za leninské chápanie nevyhnutnosti a slobody, Filozofia, č. 2, 1970, s. 162.

³³ Cit. práce, s. 163.

³⁴ Cit. práce, s. 163—164.

4. K aplikaci materialistického pojetí společenského vývoje v socialistických podmínkách

Na základě předchozího zkoumání je možné konstatovat, že nebyl předložen žádný závažnější teoretický argument, který by si vyžadoval změny základních rysů materialistického pojetí společenského vývoje.

Jiným problémem ovšem je jeho konkrétní aplikace v nových socialistických podmínkách. V této souvislosti je třeba dále odmítnout jako nepodložené tvrzení, jakoby toto pojetí, tak jak jsme si je naznačili slovy Marxe, Engelse a Lenina, bylo snad pouze nějakou „specifickou“, „díleč“ metodou adekvátní pouze ranému kapitalismu. Marx i Engels je chápe jako svoje *základní vodítko* při vysvětlení *všech* známých společensko-ekonomických formací. Podle Lenina pak, jak jsme již viděli, jde o *základní předpoklad vědecké teorie o společnosti*. Muselo by být proto nyní prokázáno, že materialistické pojetí společenského vývoje pro konkrétní socialistické podmínky již neplatí. To však nebylo nikým provedeno a naopak obvykle se píše a hovoří abstraktně a argumenty se spíše hledají u filosofů z jiných zemí, kteří v socialismu nežijí.

Není úkolem této práce a ani to není možné, provést v jedné práci všestranný rozbor aplikace materialistického pojetí společenského vývoje v našich konkrétních podmínkách. Chtěli bychom se pouze pokusit naznačit hlavní směr, který z něho pro analýzu socialistické ekonomiky a společnosti vůbec vyplývá.

Základní linií postupu při materialistické analýze určité společnosti je zjednodušeně řečeno, redukce společenských poměrů na výrobní poměry a těchto opět na výrobní síly. Jde-li naproti tomu teprve o rodící se společnost, jako je tomu u socialistické společnosti, je třeba na základě jejích materiálních podmínek a předpokladů, zejména v úrovni výrobních sil, hledat optimální formy výrobních vztahů, které mají vytvořit „reálnou základnu“ společnosti.

Prvořadým úkolem ekonomické teorie i ostatních společenských věd je proto pomoci v tomto obtížném procesu hledání, s pomocí všech dostupných vědeckých metod a zkušeností praxe. Tento proces nabývá velmi intenzivních forem, zejména v podobě ekonomických reforem v socialistických zemích. Vystupovat za této situace místo přísného vědeckého rozboru existujících materiálních podmínek s tézemi o závislosti ekonomických a společenských zákonů vůbec na vůli a vědomí lidí, na jejich představách a iluzích, znamená bez ohledu na dobrou předsevzetí, zvětšovat potíže vývojového procesu za socialismus a také apologetiku subjektivismu, spjatého se zjednodušeným pojetím socialistického společenského vlastnictví, interpretovaného jako libovůle.

К ПОНИМАНИЮ ОБЩЕСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ И ЗАКОНОМЕРНОСТЕЙ ПРИ СОЦИАЛИЗМЕ

Павел Эрнст

Понимание общественного развития и закономерностей вообще и при социализме в частности вследствие своей важности является предметом постоянного интереса со стороны теории. В связи с этим статья направлена прежде всего на критику взглядов, согласно которым общественное развитие нельзя понимать как естественно-исторический процесс, овладеваемый законами, независимыми от воли и сознания людей, ибо это считается созерцательным материализмом, приписываемым в особенности Сталину.

В связи с этим в статье приведены примеры, которые, наоборот, свидетельствуют о том, что речь идет об исходной, основной точке зрения Маркса, позднее и Ленина, при анализе и объяснении общественного развития. Созерцательный материализм нельзя усматривать в естественно-историческом характере общественного развития, но скорее в „модных“ концепциях, которые видят мир как противоположность субъекта и объекта. Наоборот, для преодоления созерцательного материализма и, следовательно, для диалектико-материалистического понимания мира, как наметил Маркс, например, в „Тезисах о Фейербахе“, мир, общество понимаются в диалектически противоречивом единстве сознания и бытия. При этом и общественное бытие понято субъективно, как практическая сознательная человеческая деятельность. Оно является сознательным практическим бытием.

Человек, субъект является „составной частью“ общественного бытия в марксистском (диалектическом) материалистическом понимании, „составной частью“ своей практико-предметной производительной деятельности. Из этого, однако, вовсе не вытекает зависимость общественных законов от воли и сознания людей. Для общественных законов характерно, что они являются внутренними, существенными отношениями, определяющими общественное бытие и сознание. Отрицать эту „сторону вещи“ значит в конце концов стричь закономерность в обществе вообще, даже если это интерпретируется как альтернативный характер исторической необходимости.

Особенно в условиях строительства социалистического общества, зарождение которого сильно помечено элементами субъективизма и революционного романтизма, настаивание на трезвом научном подходе к анализу общественных отношений и их развития на основе диалектико-материалистической концепции общественного развития имеет исключительное значение. Тщательное исследование реально существующих материальных условий и предпосылок и поиски адекватных форм производственных отношений, опирающиеся на познание их закономерностей и, следовательно, создание базиса всей общественной структуры — лишь в этом можно видеть путь позитивной теоретической поддержки практики. Наоборот, концепция общественных „законов“, зависящих от воли и сознания людей, делает возможной апологетику любых существующих недостатков и тем самым затрудняет их критическое преодоление в пользу прогрессивных положительных перемен.

TO THE CONCEPTION OF THE SOCIAL DEVELOPMENT AND THE REGULARITIES IN SOCIALISM

Pavel Ernst

The conception of social development and regularities generally and in socialism respectively is, due to its relevance, an object of a permanent interest of theory. The paper is, in this

connection, concentrated first of all upon the criticism of the views, according to which the development in society is not to be seen as natural-historical process that is controlled by the laws independent upon the will and consciousness of men, because this is considered as observative materialism ascribed namely to Stalin.

With regard to this some examples are pointed out in this paper that bear witness of the fact that the starting, basic standpoint is that of Marx's and then of Lenin's when analyzing and explaining the social development. Observative materialism cannot be seen in the natural-historical character of social development, but rather in the „fashionable“ conceptions that see the world as the antithesis of subject and object. On the contrary, for surmounting the observative materialism and thus for the dialectical-materialist conception of the world as Marx had outlined it e. g. in his Theses on Feuerbach, the world and the society are seen in the dialectically contradictory unity of consciousness and being, while even the social being is conceived subjectively as a practical tenacious human activity. It is a conscious practical being.

The man, the subject, is thus a „constituent part“ of social being in the Marxist (dialectical) materialist conception, he is a „constituent part“ of his practical-objective productive activity. But this fact has not resulted in a dependence of social laws upon the will and consciousness of men. It is characteristic of social laws (if they are to be laws at all) that they are inner, substantial relations determining the social being and consciousness. To deny this „aspect of the matter“ is, after all, to refuse regularities in society on the whole, even if it is interpreted as the alternative character of historic necessity.

Namely in the conditions of the building up of socialist society the origin of which is strongly marked by the elements of subjectivism and revolutionary romanticism, it is extraordinarily relevant to enforce sober scientific approaches to the analysis of social conditions and of their development on the basis of dialectical-materialistic conception of social development. The way of a positive support of practice by the theory can be seen only in the most careful investigation of the really existing material conditions and preconditions, in the search for adequate forms of relations in production supported by the knowledge of their regularities, and thus in the creating of the basis of the whole social structure. On the contrary, the conception of social „laws“ dependent upon the will and consciousness of men enables an apology of any shortcomings and impedes thus their critical surpassing in favour of progressive positive changes.